Л. Ф. Мержевавикладач кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ПРОВІДНІ КОМПОНЕНТИ ДИРИГЕНТСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються провідні компоненти диригентсько-педагогічної майстерності майбутнього вчителя музичного мистецтва. Розглянуто інтеграцію педагогічної та диригентської майстерності, яка аналізується згідно з їх основними компонентами. У системі професійної підготовки вчителя музичного мистецтва одним із значущих компонентів є хорова діяльність. Підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва до хормейстерської діяльності в педагогічних вузах буде ефективнішою, якщо він усвідомить означені компоненти в їх взаємозв'язку і взаємозумовленості.

Музично-творчі здібності як інтегральні якості педагога-диригента мають важливе значення в його професійній діяльності, оскільки вони викликають повноцінне переживання музичних образів і впливають на процес художньої творчості та розвиток особистості загалом.

Зазначається, що диригентсько-педагогічний процес пов'язаний із постійним творчим пошуком, оскільки диригенту доводиться діяти в умовах різноманітних педагогічних ситуацій, що змінюються.

Продуктивність навчання та виховання залежить від креативності вчителя музичного мистецтва як інтегральної професійної якості, що об'єднує всі структурні компоненти особистості педагога-диригента (інтелектуальні, емоційні, вольові тощо), характеризує різноманітні аспекти його загальної культури, відбиває особливості світогляду, практичної діяльності, індивідуальних здібностей.

Розглядається питання професійно-педагогічного спілкування та функції спілкування в структурі диригентсько-педагогічної майстерності майбутнього вчителя музичного мистецтва. У хоровій діяльності вчителя музичного мистецтва як диригента чільне місце займає сукупність прийомів і засобів невербального спілкування, яка зумовлює творчий вияв його артистичного потенціалу та сприяє гармонійній єдності внутрішнього та зовнішнього в художньо-педагогічній інтерпретації хорового твору. Розглянуті специфічні особливості спілкування вчителя музичного мистецтва з учнями в процесі колективної творчої діяльності (хоровому виконавстві). Одним із значущих компонентів у системі професійної підготовки майбутнього вчителя мистецтва до хорової діяльності є артистизм як особистісний вимір музично-педагогічного професіоналізму.

Ключові слова: диригентсько-педагогічна майстерність, креативність, рефлексія, педагогічна техніка, артистизм.

Постановка проблеми. У сучасних умовах гуманізації та гуманітаризації всіх ланок нашого суспільства, оновлення духовного світу учнівської молоді, розвиток естетичної культури особистості як найбільш емоційної форми духовності належать до найбільш пріоритетних. Головною тенденцією в розвитку сучасного суспільства є ставлення до людини як найвищої цінності, що своєю діяльністю детермінує прогресивні процеси.

Збереження духовності української нації потребує підготовки нової генерації вчителя музичного мистецтва, педагогів-музикантів XXI століття, які спроможні залучити сучасну молодь до глибокого пізнання і художнього спілкування з музичним мистецтвом.

Розв'язання цієї проблеми неможливе без сформованості у вчителя спеціальних загально-педагогічних умінь, в системі яких важливу роль відіграє педагогічна майстерність. Рівень професійної кваліфікації вчителя музичного мистецтва особливо яскраво виявляється на етапі органі-

зації практичної роботи з хоровим колективом, коли синтез педагогічного і диригентського компонентів діяльності вчителя дає змогу досягти художнього впливу хорового мистецтва на особистість, сприяє творчій взаємодії вчителя-диригента із колективом учнів, робить процес сприймання педагогічно керованим. Вчитель музики зобов'язаний розвивати музичні здібності кожної дитини через його вокально-слухові і музичні дії, залучення до скарбниці класичної спадщини і народної творчості.

Ці вимоги можна виконати за умови, що спеціалісти музично-педагогічних професій будуть володіти педагогікою, музичною і методичною теорією, практичними вміннями та навичками, займатися професійною діяльністю, тобто всім тим, з чого складається педагогічна майстерність вчителя музики. Таким чином, основним завданням музично-педагогічної підготовки студентів є формування в них умінь та навичок виконання професійних дій.

Питання диригентської педагогіки набувають особливого змісту в умовах відродження хорової культури, яка в історії національної культури є визначальною традицією. Диригентська діяльність учителя музики виступає складовою системою, що зумовлює необхідність вивчення цілого комплексу диригентсько-хорових дисциплін. Різноманітність спеціальних предметів музично-педагогічного циклу (хорове диригування, хорознавство, аранжування, читання хорових партитур, спеціальний інструмент, постановка голосу, історико-теоретичні дисципліни тощо) створює деяку різнобічність і відокремленість у підготовці вчителя музичного мистецтва, яка потім виявляється в його практичній діяльності.

У світлі цих напрямів особливої значимості набуває формування особистісно-діяльнісних якостей, що визначають успішність практичної професійної діяльності бакалавра музичного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для усвідомлення сутності диригентсько-педагогічної майстерності варто зупинитися на тлумаченні диригентської діяльності як самостійного виду художньо-творчої діяльності, який поєднує сприймання музичного твору, ідейно-образну інтерпретацію та технічну реалізацію.

Загальнопедагогічні засади проблеми майстерності вчителя виокремлені в працях сучасних педагогів і психологів (О.О. Абдуліна, Ю.П. Азаров, І.П. Андріаді, О.С. Барбіна, О.О. Бодальов, В.І. Бондар, Ф.Н. Гоноболін, І.А. Зязюн, В.І. Загв'язинський, В.А. Кан-Калік та ін.), які містять різні тлумачення поняття «майстерність» від трактування її як ремісництва до професіоналізму. Ґрунтовне з'ясування проблеми диригентсько-педагогічної майстерності містять дослідження в галузі теорії та історії хорової педагогіки науковців та хорових диригентів Л.І. Анисимова, Т.М. Грум-Гржимайло, Г.А. Дмитрівського, С.М. Казачкова, В.В. Мусіна, К.А. Ольхова, К.К. Пигрова, а також психологів Г.Л. Ержемського, Р.І. Кофмана, В.І. Петрушина та інших.

Музична педагогіка вищої школи має вагомий надбання шляхів удосконалення хормейстерської підготовки майбутнього вчителя музики в контексті цілісної професійної підготовки (Л.Г. Арчажнікова, Т.А. Естрина, К.П. Матвєєва, Т.А. Смирнова та інші). Ґрунтовно розглянуто окремі аспекти хормейстерської підготовки в дисертаційних дослідженнях у таких напрямках: виховання та засвоєння пісень (В.А. Дишлевська); послідовність співацького навчання (Е.Я. Рембниціка, В.А. Дишлевська); вокально-хорова підготовка (П.М. Ніколаєнко); навчально-пізнавальна діяльність (Л.В. Костенко); творча активність (Л.В. Остапенко, Е.К. Сет), виконавські якості (А.Ф. Кречковський, Г.Ф. Голик, Т.А. Петрушина); спілкування з хоровим колективом (М.І. Тукмачова), удосконалення диригент-

ської підготовки учителів музики (Г.М. Сагайдак), самостійність студентів у виборі жестів та втілені музичних образів (Ж.М. Дебела). Але, на жаль, ці науково-теоретичні та методичні дослідження не знайшли належного застосування в широкому загалі диригентської підготовки студентів вищих закладів педагогічної освіти.

Мета статті. Головною метою цієї статті є теоретичне виокремлення провідних компонентів диригентсько-педагогічної майстерності майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Профільною для різнопланової діяльності вчителя музики є його диригентсько-хорова підготовка, оскільки хоровий спів є найбільш доступною формою музичної діяльності школярів, як на уроці музичного мистецтва, так і у позакласній роботі. Тому О.А. Апраксина, визначаючи завдання масового виховання школярів, підкреслювала, що найбільш успішно вони будуть вирішені в органічному поєднанні всіх складових компонентів, за умови домінуючої ролі хорового співу [1, с. 3–65].

Музично-творчі здібності як інтегральні якості педагога-диригента мають важливе значення в його професійній діяльності, оскільки вони викликають повноцінне переживання музичних образів та впливають на процес художньої творчості й розвиток особистості загалом. Музичність як інтегральна властивість зміцнює волевий тонус митця, допомагає йому опанувати дуже важливу для творчого розвитку особистості форму активного емоційно-художнього пізнання хорового мистецтва.

З огляду на те, що під час визначення якостей, які зумовлюють творчі можливості особистості, доцільно вважати, що вони проявляються в діяльності, та розглядати творчу діяльність як творчий процес, сучасні науковці (П.Ф. Кравчук) переконані, що фундаментальною основою творчого процесу є методологічний принцип діалектичного розвитку, який передбачає діалектичний взаємозв'язок «старого» і «нового», можливостей і дійсності, створення і руйнування, зовнішнього і внутрішнього, суб'єктивного і об'єктивного, продуктивного і репродуктивного. Діалектичне протиріччя – універсальне джерело процесу творчості, його фундамент. Воно визначає будову, організацію, закономірний зв'язок і єдність, цілісність усього творчого процесу, необхідного і випадкового, зовнішнього і внутрішнього, загального і окремого. Крім того, можливість творчого акту, ступінь прояву творчості в діяльності й досягнення певних результатів залежать від співвідношення продуктивного та репродуктивного у творчому потенціалі суб'єкта творчого процесу. Міра співвідношення створює напруження і особливий стан можливостей людини, відбиває динаміку її творчого потенціалу, силу його вияву, яка при

взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта є рухомою силою творчого процесу, гарантом творчого розвитку як об'єкта, так і суб'єкта творчості [4].

Творчість учителя-диригента зумовлена, насамперед, специфікою його діяльності, яка має публічний характер і потребує умінь керувати своїми почуттями і настроями. Взагалі диригентсько-педагогічний процес пов'язаний із постійним творчим пошуком, оскільки диригенту доводиться діяти в умовах різноманітних педагогічних ситуацій, що змінюються. При цьому творчий процес має двобічний характер: з одного боку, це творчість диригента, з іншого – на основі стимулюючих методів, які він використовує, виникає творча діяльність учнів-виконавців. Творчий стан колективу необхідно підтримувати і зробити творчий пошук спільним колективним прагненням диригента і виконавців.

Творча природа музичного мистецтва відкриває особливо великі можливості для творчості учителя-диригента. Адже вона проявляється не лише в усвідомленні, але й в інтерпретації хорових творів на основі розуміння композиторського замислу, ідеї, художнього образу і змісту твору, його можливості «входити» в систему художнього мислення різних за стилем авторів (наприклад, виконувати в одному концерті твори Д.С. Бортнянського і Б.М. Лятошинського, М.В. Лисенка і В.С. Барвинського). Невипадково провідні педагоги минулого і сучасності вказували на те, що продуктивність навчання й виховання прирівнюється до найвищої майстерності художньої творчості.

Це можна пояснити тим, що «ліплення» особистості учня є, безперечно, творчим процесом, результати котрого значною мірою залежать від креативності вчителя музичного мистецтва. Саме креативність як інтегральна професійна якість пронизує всі структурні компоненти особистості педагога-диригента (інтелектуальні, емоційні, вольові та інші), характеризує різноманітні аспекти його загальної культури, відбиває особливості світогляду, практичної діяльності, індивідуальних здібностей. З цією якістю пов'язана здатність учителя до персоналізації, його авторитетність, ініціативність, плідність наукового пошуку, педагогічно-виконавського управління, організації естетичного виховання тощо.

Розвиток креативності вчителя музичного мистецтва значною мірою залежить від його професійної самосвідомості, що є тією «інстанцією», в якій відбувається оцінка досягнень, планування напрямів саморозвитку, його здійснення. Тільки якщо педагог знає, з одного боку, якими якостями він мусить володіти, а з другого – якщо вчитель усвідомлює, якою мірою у нього розвинуті ці якості, він може свідомо прагнути до формування і розвитку цих якостей у себе» [5, с. 21]. Адже продуктивність виконання будь-яких творчих завдань залежить саме від типу особистісного

ставлення до діяльності, що здійснюється, від організованості та усвідомлення пошуку в процесі прийняття рішення.

Це ставлення особистості до свого «я» визначається поняттям рефлексії – форми теоретичної діяльності суспільно розвиненої людини, що спрямована на усвідомлення нею своїх власних психічних актів й, таким чином, розкриває специфіку її духовного світу. Рефлексія функціонує як пізнання самого себе, як усвідомлення власних дій, як ставлення до свого Я.

У міжособистісному спілкуванні рефлексія відіграє роль і так званого «дзеркального Я». Так само, як людина бачить у дзеркалі своє обличчя, постать і одяг, так і у своєму уявленні вона намагається здогадатись, що подумують про неї інші, як сприймуть її зовнішність, манери, цілі, вчинки, характер. На наш погляд, це пояснюється тим, що диригент, внутрішньо переосмислюючи ідейний задум композитора, передає свою інтерпретацію твору виконавцям. Хоровий колектив також під час виконання музичного твору є «дзеркальним відображенням» диригента, що передає слухачеві певний внутрішній стан.

Залежно від спрямування процесу самоусвідомлення виокремлюють такі види рефлексії: інтелектуальна (самоусвідомлення себе як суб'єкта пізнання); праксіологічна (самоусвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності); особистісна (самоусвідомлення себе як індивіда загалом).

Традиційне розуміння рефлексії (спрямованість суб'єкта на пізнання себе) не суперечить її нетрадиційному міжособистісному тлумаченню. Й в тому, й в іншому разі незмінною залишається сутність рефлексії – пізнання суб'єктом своїх характеристик навіть тоді, коли він реконструює у власній свідомості елементи внутрішнього світу іншої людини: «За очевидною розбіжністю об'єктів рефлексії у дилемі «моя свідомість – чужа свідомість» приховується єдність процесів, що реалізують цю рефлексію, єдність, котра зумовлена соціальною природою особистості та її вищих психічних функцій» [2, с. 30].

Рефлексія як спрямованість вчителя на самого себе передбачає його здатність відтворити та осмислити свій внутрішній світ, логіку його розвитку відповідно до власних потреб і дій інших осіб.

Здібності людини виявляються в її діях як синтез властивостей людської особистості, які відповідають вимогам діяльності та забезпечують високі досягнення в ній [3, с. 159].

Отже, необхідним, на нашу думку, є теоретичне виокремлення у структурі диригентсько-педагогічної майстерності педагогічної техніки, тому що вона є сукупністю професійних умінь гармонійній єдності внутрішнього змісту діяльності вчителя і зовнішнього його вираження [6, с. 47]. Поділяючи загалом цю точку зору, ми вважаємо, що педагогічна техніка може бути представ-

лена як інтегральна властивість особистості, яка характеризується цілісністю, що проявляється у віддиференційованості від інших властивостей внутрішньою єдністю її складників (змістового, емоційно-вольового, діяльнісного компонентів) і реалізується в умінні здійснювати доцільний вплив і взаємодію в педагогічному процесі за допомогою емоційно виразних засобів.

Музика, будучи часовим видом мистецтва, розвивається процесуально. Розгортання музичного твору завжди базується на русі. Передача розвитку музики в жесті – основа хорового диригування. Вчитель на уроках музичного мистецтва – це диригент, який керує виконанням музики і передає в русі її основний зміст. Розуміння всіх складників цього процесу необхідне дітям на уроці.

Спілкування такого роду між вчителем і учнями на уроках музичного мистецтва можна визначити 1) як невербальне, 2) як художнє.

Мистецтво ніколи до кінця не розкривається у вербалізації. Спроби виразити на словах суть і душу музики нерідко закінчуються провалом.

Невербальне художнє спілкування на уроці музичного мистецтва визначається таким чином: це процес активної духовної взаємодії особистості вчителя й учня на основі музичного твору через невербальне спілкування. Продуктом такого спілкування має стати особлива духовна спільність учня і вчителя в процесі сприйняття і передачі художньої інформації.

Одним із головних засобів невербального художнього спілкування на уроці музичного мистецтва є диригентський жест. Специфіка його полягає в тому, що це спеціальна штучно створена мова, яка складається з умовних рухів, зрозумілих лише ознайомленим. Із перших хвилин використання елементів диригування на музичних заняттях виникає проблема розуміння, правильного сприйняття, впізнавання жесту як особливого, спеціального символу, знаку. І від того, наскільки точно учень ідентифікує той чи інший жест учителя, залежить успішне відтворення цього диригентського знаку у виконанні.

Звичайна мова жестів, безумовно, володіє не меншими можливостями порівняно з вербальною мовою. Мова диригента є безпосереднім проявом творчості художника, засобом його виконавської діяльності, яка сама в певних умовах ніби перетворюється на засіб передачі думок, комунікативну функцію.

Міміка головним чином передає необхідний емоційний стан, а рухи рук керують технічними деталями виконання. Міміка говорить про образно-емоційний зміст музичної фрази, інтонації чи слова. В окремих випадках вона навіть виходить на перший план, відсуваючи жестикуляцію.

До невербальних засобів належить також проксемика як просторова організація, фізичне

розташування комунікантів стосовно один одного. Характеризуючи традиційну школу, можна сказати, що принцип пасивності виступає тут зовні в образі вчителя, який знаходиться на підвищенні, окремо від класу, дає зразок, і в образі учнів, що зайняті однаковою роботою відтворення наданого їм зразка. Просторова поведінка вчителів має глибокий педагогічний зміст.

Професійна діяльність вчителя-диригента має багато спільних ознак з акторською творчістю як різновидом художньої діяльності. Представники цих обох професій працюють із людьми і мають спільну мету – збудити думки і почуття аудиторії.

Диригент має бути здатним одночасно за допомогою вербальних та невербальних засобів комунікації (слово, міміка, пантоміміка тощо) передати колективу значення та образ хорових творів різних за жанром, стилем та внутрішнім ідейно-художнім змістом. Володіння цими мовами, втілення їх у педагогічну практику належить до творчої індивідуальності диригента-педагога.

Виконавець-музикант іншого профілю реалізує усі етапи підготовки твору до виконання – від ознайомлення з текстом до виходу на сцену – на самоті або в контакті з колегою-ансамблістом. Але диригент виконує найбільш відповідальну частину підготовки в присутності і під пильним спостереженням великої групи людей, на досить напруженому психологічному тлі хорової репетиції. І вміння творити в стані емоційної і психічної розкутості, не помічаючи спрямованих на тебе пильних очей, і є прерогативою талановитих акторів. Диригент має досягнути композиторський задум, передати своє уявлення про твір виконавцям і домогтися того, щоб хористи адекватно донесли його до слухачької аудиторії. Диригент поєднує в собі функції актора та режисера, які ставлять «музичну виставу» та одночасно виконують у ній головну роль.

Але, не зменшуючи важливу роль «зовнішнього» впливу на виконання хорового твору, диригент, на нашу думку, має регулювати співвідношення емоційності із зайвою емоційною розкутістю, тому що відсутність у нього емоційної культури заважає слухачеві й хоровому колективу досягти цілісності художнього задуму композитора.

Поняття акторського стосовно диригентської майстерності скомпрометоване тими не дуже вимогливими до себе диригентами, які справжній артистизм підмінюють штучним акторством, що аж ніяк не може викликати повагу.

Оволодіння професією вчителя музики і розвиток творчої індивідуальності майбутнього фахівця передбачають виховання низки рис, які визначають ступень професіоналізму педагога. Серед них – характеристики, що лежать в основі педагогічного артистизму: емоційність, інтуїція, емпатія, уява, спостережливість, здатність до імпровізації

тощо. Можна сказати, що артистичний учитель реалізує в діяльності неповторні особливості власної творчої індивідуальності, які стають професійними якостями і характеристиками.

Наш погляд, завдання артистичного педагога-диригента – динамічно впливати на особистість та колектив, викликати в душі емоційний відгук, певні переживання, без яких ускладнюється повноцінне сприйняття хорової музики і хорового мистецтва загалом, стверджувати віру в себе у свідомості та серцях як виконавців, так і слухачів, викликати враження своїм ставленням, почуттями, змусити грати уяву, адже гра – це завжди вільний вибір.

Отже, в структурі особистості диригента артистизм як здатність органічно існувати з колективом і ефективно діяти в умовах репетиційного і виконавського процесу пов'язана зі знаннями диригента-педагога і розвитком педагогічного і музичного мислення, оволодінням мистецтвом самовираження, умінням саморегуляції психічного стану.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що стислий зміст публікації дав змогу окреслити лише деякі компоненти диригентсько-педагогічної майстерності, які є, на нашу думку, провідними в професійній діяльності вчителя музичного мистецтва.

Підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва до хормейстерської діяльності в педагогічних вузах буде ефективнішою, якщо він усвідомить означені компоненти в їх взаємозв'язку і взаємозумовленості.

У процесі навчання майбутнього учителя мистецтв необхідно актуалізувати особистісно-розвивальний потенціал хорового співу, інтеграцію методів навчання хорового мистецтва і театральної педагогіки. Зокрема, на кожній хоровій репетиції, концерті, як правило, організовуються творчі види діяльності.

Перспективи подальшого дослідження полягають в імплементації положень методики формування диригентсько-педагогічної майстерності в безпосередній процес фахової підготовки майбутнього учителя мистецтв.

Список використаної літератури:

1. Апраксина О.А. Методика музикального виховання в школі. Москва : «Просвещение», 1983. 220 с.
2. Белкин П.Г., Емельянов Е.Н., Иванов М.А. Социальная психология научного коллектива. Москва : «Наука», 1987. 214 с.
3. Ковальов О.Г. Психология личности. 2-е издание, исправленное и дополненное. Москва : «Просвещение», 1984. 459 с.
4. Кравчук П.Ф. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования : автореф. дис. ... докт. филос. наук. Москва : Моск. пед. университет, 1992. 32 с.
5. Моделирование педагогических ситуаций: проблемы повышения качества и эффективности общепедагогической подготовки учителя / Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. Москва : Педагогика, 1981. 120 с.
6. Педагогічна майстерність : Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. Київ : Вища шк., 1997. 349 с.

Merzheva L. Main components conductor-pedagogical skills of future musical art teacher

The main components of conductor-pedagogical professionalism of future musical art teacher are studied in the article. Integration of pedagogical and conductor skills is examined in accordance with their main components in the system of professional training of future musical art teacher. Future musical art teacher training for choirmaster activity will be more efficient if a future teacher knows these components in their interconnection and understanding.

Music creative abilities as integral qualities of a teacher-conductor are important in his professional activity since they cause a full experience of musical images and influence the process of artistic creativity and the development of a personality on the whole.

It is noted that conductor-pedagogical process is connected with constant creative search because a conductor has to work in various pedagogical situations. Productivity of education and upbringing depends on a music teacher's creativity. It is an integral professional skill which penetrates all the structural components of a teacher-conductor personality (intellectual, volitional and others). Characterizes different aspects his common culture reflects features worldview practice and individual abilities.

Questions of professional pedagogical communication and its functions in the structure of conductor-pedagogical skills of future musical art teacher. In the choral activity of the teacher of musical art, as a conductor, a significant place is taken by the combination of techniques and methods of non-verbal communication, which will predetermine creative manifestation of its artistic potential and contribute to harmonious unity of internal and external in the artistic and pedagogical interpretation of the choral work. The specific features of communication between a teacher of musical art and students in the process of collectively creative activity are considered (choral performance).

One of the important components in the system of professional training of a future musical art teacher for choral activity is artistry being a personal dimension of professionalism. Artistry is considered not only as the ability to transform, but also as a holistic system of personal qualities that contribute to the free self-degeneration of the individual. Thereby the person creates himself anew. This process contains not only a plan, but also the embodiment of this plan, the success of which depends on the depth of the preparatory work and on the high degree of personality formation.

Key words: conducting and pedagogical skills, creativity, reflection, pedagogical technique, artistry.